

ՀԵՏԻՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՏՐԱՆՍՖՈՐՄԱՑԻԱ

Հասարակական գիտությունների և այդ ոլորտում բարձրագույն կրթության հիմնախնդիրների առանձնահատկություններն ու լուծման հնարավորությունները հետխորհրդային երկրներում

ՏԻԳՐԱՆ ԹՈՐՈՍՅԱՆ

ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի մարդու իրավունքների, ժողովրդավարության և եվրոպագիտության ամբիոն, ԵՂԼՀ

Ստացված է 03.05.2013

Ընդունված է 06.07.2013

Հոդվածում դիտարկվում են հետխորհրդային երկրներում քաղաքական գիտությունների և այդ ոլորտում բարձրագույն կրթության զարգացման բարդություններն ու հիմնախնդիրները: Ժամանակակից հետազոտական համայնքի ձևավորման համար անհրաժեշտ պայմանների ու հետխորհրդային երկրների մարդկային ու ֆինանսական ռեսուրսների համեմատական վերլուծությունը վկայում է, որ այդ երկրներում նման համայնքների ստեղծումը հնարավոր չէ հատկապես հասարակական գիտությունների ոլորտում: Այդուհանդերձ, հոդվածում առաջարկվող հայեցակարգի կիրառումը հնարավորություն կտա հաղթահարել այդ ոլորտում առկա հիմնախնդիրները և հիմքեր ստեղծել հետագայում հետազոտական համայնքի ձևավորման համար:

Բանալի բառեր

Հասարակական գիտություններ, հետխորհրդային տրանսֆորմացիա, բարձրագույն կրթություն, հետազոտական համալսարան, հայեցակարգ

Խորհրդային Միության փլուզումից հետո հետխորհրդային երկրների զարգացման վերաբերյալ անցած դարի 90-ականների սկզբին տրվող գնահատականները խիստ լավատեսական էին: Դրանք դիտվում էին ժողովրդավարացման երրորդ ալիքի շրջանակներում: Համարվում էր, որ բոլոր երկրներում հաստատվելու են ժողովրդավարական վարչակարգեր¹, որոնք ապահովելու են այդ երկրների բնականոն զարգացումը: Սակայն հետագա ընթացքը ցույց տվեց, որ առկա է աննախադեպ և չափազանց բարդ գործընթաց, քանի որ փլուզվել էին բոլոր համակարգերը՝ քաղաքական, տնտեսական, գիտական, կրթական, սոցիալական և այլն, և պետք էր ձևավորել միանգամայն այլ

¹ **Huntington S.**, The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century. Norman and London, University of Oklahoma Press, 1991.

բովանդակություն ունեցող նորերը: Ամենաբարդ խնդիրը, թերևս, վերաբերում էր կրթության և գիտության փոխկապակցված ոլորտներին: Այն ուներ երկակի բնույթ: Նախ, պահանջվում էր ոլորտների կառուցվածքային տրանսֆորմացիա՝ դրանք համադրելի դարձնելով արևմտյան կառույցներին ու գործընթացներին, քանի որ ԽՍՀՄ-ի և նրա ազդեցության ներքո գտնվող տարածքում գործում էր գիտակրթական մի համակարգ, որը սկզբունքորեն տարբերվում էր արևմտյանից: Միաժամանակ, անհրաժեշտ էր այդ ոլորտների գործունեության շնորհիվ պատրաստել նոր գիտելիքներ ու հմտություններ ունեցող մասնագետներ մյուս ոլորտների վերափոխման համար: Դա նշանակում էր, որ եթե բնական գիտությունների ոլորտներում հնարավոր էր սահմանափակվել կառուցվածքային և ընթացակարգային տրանսֆորմացիայով, ապա հասարակական գիտությունների ոլորտում պահանջվում էր նաև բովանդակային տրանսֆորմացիա, քանի որ խորհրդային տարիներին գաղափարական դրդապատճառներով այդ ոլորտների ներկայացուցիչները գործնականում անհաղորդ էին Արևմուտքում առկա համակարգերին, տեսություններին և ուսումնասիրություններին: Մինչդեռ համակարգային խնդիրների առկայության պարագայում բացառիկ նշանակություն ունեն գիտելիքն ու իրավիճակի ուսումնասիրության և զարգացումների կանխատեսման գիտական գործիքները: Հետևաբար կրթության և գիտության ոլորտներում առկա հիմնախնդիրները ոչ միայն խոչընդոտում են այդ ոլորտների զարգացմանն, այլև լրջորեն բարդացնում են նաև մյուս ոլորտներում առկա հիմնախնդիրների լուծումը: Ստեղծվել է արատավոր փակ շրջան: Հետխորհրդային տրանսֆորմացիայի երկրներում հասարակական գիտությունների ոլորտում մասնագետների խիստ սակավությունը (մի քանի այլ գործոնների հետ, որոնք կներկայացվեն ստորև) հնարավորություն չի տալիս ապահովել այդ ոլորտում բարձրակարգ բարձրագույն կրթություն, իսկ դա իր հերթին հնարավորություն չի տալիս պատրաստել անհրաժեշտ թվով բարձրակարգ մասնագետներ՝ ապահովելով թե՛ հասարակական գիտությունների, մասնավորապես, քաղաքագիտության, թե՛ երկրի զարգացում: Միաժամանակ, այդ երկրներում տնտեսական ոչ բարվոք վիճակը, հետևաբար և ֆինանսական սահմանափակ միջոցները հնարավորություն չեն տալիս այդ ոլորտում ներգրավել անհրաժեշտ թվով օտարերկրյա բարձրակարգ մասնագետների: Հողվածում առաջարկվող հայեցակարգի կիրառումը հնարավորություն կտա հաղթահարել սուղ մարդկային և ֆինանսական ռեսուրսներով պայմանավորված բարդ իրավիճակը:

Բարձրագույն կրթության զարգացման արդի միտումները

Գիտելիքը, որը վերջին շրջանում ապահովում է հիմնարար մրցակցային առավելություններ նրանց համար, ովքեր կարողանում են այն օգտագործել արագ և արդյունավետ, ավելի ու ավելի է դառնում պետության կայուն զարգացման գրավական²: Ակադեմիական ոլորտը՝ գիտության և կրթության համակարգը, որը նախ և առաջ կենտրոնացված է համալսարաններում, այնպիսի ընդգրկուն ազդեցություն է ձեռք բերել տնտեսության և հասարակության վրա, որ վերջին տարիներին ակտիվորեն կարծիքներ են արտահայտվում, որ մարդկությունը թևակոխել է զարգացման նոր փուլ՝ «ակադեմիական կապիտալիզմ» անվանումով³: Ընդ որում, իրենց արդյունավետությամբ հատկապես աչքի են ընկնում հետազոտական համալսարանները, որոնց կատարելագործման ուղղությամբ վերջին տասնամյակում ակտիվ փորձեր են արվում ոչ միայն Արևմուտքում⁴, այլև Ասիայում և Լատինական Ամերիկայում⁵: Դրանց շարքում առավել հաջողվածներից է Նոր գլոբալ մոդելը (EGM)⁶, որի հիմնական բնութագրերն են հետևյալները.

- այդ համալսարաններն իենց առաքելությունը տեսնում են ազգ-պետության սահմանների հաղթահարման, գլոբալ հեռանկարում դաստիարակության և գիտելիքների սահմաններն առաջ մղելու մեջ,
- այդ ինստիտուտները միտված են ավելի ինտենսիվ հետազոտությունների՝ գիտական մեթոդների կիրառմամբ,
- պրոֆեսորադասախոսական անձնակազմը, որպես նոր գիտելիք արտադրող, ստանում է նոր դերակատարություն՝ անկախ հետազոտողի ավանդական մոդելից անցնելով միջդիսցիպլինար և

² Building Knowledge Economies: Opportunities and Challenges for EU Accession Countries. N.Y., 2002, pp. 4-6.

³ **Slaughter Sh. and Rhoades G.**, Academic Capitalism and the New Economy. Markets, State, and Higher Education. Baltimor and London, 2004.

⁴ **Baker D.**, Mass Higher Education and the Super Research University: Symbiotic Trends and Future Scenarios, *Graduate Education 2020*, Washington, DC: Council of Graduate Schools. 2007; **Levin H.M., Jeong, D. and Ou, D.**, What is a World Class University? Presentation at the Comparative and International Education Society, Honolulu, 16 March, 2006.

⁵ **Altbach P.G. and Balan J.**, (eds.) World Class Worldwide: Transforming Research Universities in Asia and Latin America, Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press. 2007.

⁶ **Mohrman K., Ma W., Baker D.**, The Research University in Transition: The Emerging Global Model. *Higher Education Policy*. 2008, No 21, pp. 5-27.
Abbott A., Chaos of Disciplines, Chicago, IL: University of Chicago Press. 2001.

միջազգային գործընկերության հետազոտություններով զբաղվող թիմի անդամի,

- քանի որ գիտահետազոտական հիմնարկները չափազանց թանկարժեք են, այդ համալսարանները դուրս են գալիս պետական աջակցության և ուսանողների կրթավճարների շրջանակներից և ընդլայնում են իրենց ֆինանսական մուտքերն ի հաշիվ ընկերությունների ու մասնավոր դոնորների աջակցության, մրցութային դրամաշնորհների և ոչ առևտրային ձեռնարկությունների ստեղծման,
- համալսարանների, կառավարությունների և ընկերությունների միջև ստեղծվում են նոր հարաբերություններ տնտեսական զարգացման և հասարակության բարօրության համար գիտելիքների ստացման նպատակով,
- այդ համալսարանները որդեգրում են ռազմավարություն ամբողջ աշխարհում ուսանողների, դասավանդողների ու կառավարիչների շարքերի համալրման նպատակով,
- այդ հաստատությունների հետազոտությունների ներքին բարդությունն ավելի մեծ է, դրանք ուղղված են միջդիսցիպլինար խնդիրների լուծմանը, ուսանողների կրթական ծրագրերում հետազոտական տարրերի ներգրավմանը,
- համալսարանները մասնակցում են միջազգային ոչ կառավարական կազմակերպությունների և մի քանի կառավարական կազմակերպությունների հետ համատեղ ուսումնասիրությունների, ուսանողների և դասախոսների շարժունակության և միջազգային մակարդակով շփման աջակցության ծրագրերի:

Նման համալսարաններում կատարվող գիտական հետազոտությունների բարձր մակարդակը զգալիորեն մեծացնում է ուսումնական դասընթացների դասավանդման որակը, ինչը հնարավորություն է տալիս բակալավրիատի ավագ կուրսերի և մագիստրատուրայի ուսանողներին ներգրավել գիտական ուսումնասիրությունների մեջ՝ որպես պրոֆեսորների օգնականներ: Մեկ ուսումնական հաստատությունում գիտական ուսումնասիրությունների և կրթության համադրումը մի կողմից զգալիորեն բարձրացնում է կրթական գործընթացի մակարդակն ու արդյունավետությունը, մյուս կողմից ընդլայնում է հետազոտությունների իրականացման համար անհրաժեշտ

Ֆինանսական և կադրային հնարավորությունները⁷ : Մինչդեռ, հետխորհրդային տարածքում ոչ միայն դեռևս հաղթահարված չէ գիտության և կրթության ճգնաժամն⁸, այլև հատկապես ծանր է վիճակը հասարակական գիտությունների ոլորտում: Այն դեպքում, երբ տևական ժամանակահատված է, ինչ հասարակական և հումանիտար գիտությունների հատուկ կարևորությունը շարունակաբար ընդգծվում է ինչպես Միացյալ Նահանգների և այլ առաջատար երկրների ռազմավարական ծրագրերում, այնպես էլ ոլորտին ուղղակիորեն առնչվող միջազգային կազմակերպությունների զեկույցներում⁹: Իհարկե, հետխորհրդային տարածքում ստեղծված իրավիճակն ունի թե օբյեկտիվ, թե սուբյեկտիվ պատճառներ:

Հիմնախնդիրները և դրանց լուծման բարդությունները

ԽՍՀՄ-ում տնտեսագիտության, իրավագիտության և մի շարք այլ հասարակական գիտությունների գաղափարական խիստ բևեռացվածության պատճառով խորհրդային ժամանակաշրջանում կուտակված փորձն ու գիտելիքները կիրառում չունեցան նորանկախ երկրներում: Ավելին, այդ ոլորտի հին մասնագետները, որոնք շարունակում են գործել, հաճախ ամենամեծ խոչընդոտներն են ստեղծում այդ ոլորտում նոր սերնդի գիտնականների ձևավորման ճանապարհին:

⁷ Кочетков Г. Б., Супян В. Б., Американские исследовательские университеты: взгляд из России. *США*Канада*, 2009, 3, 53-66.

⁸ Супян В. Б., Наука и образование в США: главные приоритеты развития в "экономике знаний". *США*Канада*, 2008, 3, 23-34.

⁹ USA Strategy Plan on Humanities.

Social Sciences and Humanities Research Council. Strategic Plan 2006-2011. Canada. www.dsp-psd.pwgsc.gc.ca/Collection/CR22-42-2006E.pdf
Strategic Plan 2009-2012. Research Council for the Humanities, Arts and Social Sciences. Australia.

Social Sciences and Humanities – An Overview. Survey among Social Sciences and Humanities Researchers in Austria, Belgium, France, Germany, Israel, Netherlands, Poland, Sweden, United Kingdom and participant of EU FP 5 and 6. www.iccr-international.org/ssh-futures/literature.html

The Future of the Social Sciences and Humanities. Final International Conference, 22-23 October, 2009, Brussels, Belgium. www.iccr-international.org/...futures/.../2009-10-22_23-Programme.pdf

International Social Science Council, World Social Science Report 2010, Knowledge Divides (UNESCO).

www.unesdoc.unesco.org/images/0018/001883/188333.pdf

Թվում էր, թե ավելի հեշտ կլինի քաղաքագիտության պարագայում, քանի որ ԽՍՀՄ-ում որպես գիտություն այն ճանաչվեց միայն 1989թ.: Մինչ այդ հասարակական, քաղաքական խնդիրների լուծման միակ տեսական հիմքն էր համարվում «գիտական կոմունիզմը»¹⁰: Մակայն այս ասպարեզն արագորեն հայտնվեց այն գիտաճյուղերի ներկայացուցիչների ազդեցության ներքո, որոնց կարիքն այլևս չկար (գիտական կոմունիզմ, ԽՄԿԿ պատմություն և այլն): Միաժամանակ, առկա էր նախկին խորհրդային տարածքում հասարակական գիտությունների ճգնաժամի ևս մի քանի լուրջ պատճառ: Առաջինը պայմանավորված էր նրանով, որ հասարակական գիտությունների ոլորտում ժամանակի պահանջներին համապատասխանող գիտնականների խիստ պակասը պատճառ է ոչ միայն շատ ցածր գիտական արդյունքների (խիստ սակավ են միջազգային պահանջների բավարարող մենագրությունները, գրախոսվող հանդեսներում տպագրվող հոդվածները և այլն) անգամ երկրի համար կենսական նշանակություն ունեցող խնդիրների վերաբերյալ, այլև համալսարանների պրոֆեսորադասախոսական պատշաճ կազմի ձևավորման լուրջ խոչընդոտի, հետևաբար և նոր մասնագետների պատրաստման միջոցով իրավիճակի բարելավման խիստ սահմանափակ հնարավորության: Երկրորդ, եթե խորհրդային տարիներին այդ ոլորտի մասնագետներից միայն ընտրյալների համար էին մատչելի արևմտյան հրատարակությունները¹¹, ապա ԽՍՀՄ փլուզումից հետո դրանք շատերի համար անհասանելի էին, քանի որ հասկանալի պատճառներով նրանք չէին տիրապետում անգլերենին, որով հրատարակվում է մասնագիտական գրականության առյուծի բաժինը: Երրորդ, կենսամակարդակի կտրուկ անկման և կրթության ու գիտության ոլորտում խիստ ցածր վարձատրության հետևանքով ոլորտը կորցրել էր գրավչությունը խոստումնալից երիտասարդների համար: Չորրորդ, խորհրդային բարձրագույն կրթական համակարգից հրաժարումն ու արևմտյան համակարգին անցումն՝ առանց վերջինիս համակողմանի ուսումնասիրության, հանգեցրեց «հետխորհրդային» կրթական համակարգի ձևավորմանը՝ որպես մի կողմ նետված հնի և չյուրացված նորի անձոռնի հիբրիդ, և իրական գիտությանն անհաղորդ «տեղային

¹⁰ **Воробьев Д.М.**, Политология в СССР: формирование и развитие научного сообщества. *Полис*, 2004, 4, 169-178.

¹¹ **Chiva C.**, Political science in post-communist Romania, *European Political Science*, 2007, 6, 24-32.

գիտության» ձևավորմանը (չգրախոսավորող հոդվածներ, գրագողությամբ կազմված ատենախոսություններ և դրանք հաստատող ոչ մասնագիտական խորհուրդներ, և այլն): Եվ դա պատահական չէ, քանի որ խորհրդային, իսկ հետո՝ ռուսական կրթական համակարգը գոյություն ուներ և շարունակում է գոյություն ունենալ ամերիկյան և եվրոպական կրթական համակարգերից մեկուսի¹²: Չնայած առանձին տարբերություններին, այս իրավիճակը բնորոշ է նախկին խորհրդային տարածքի գրեթե բոլոր երկրներին: Ավելին, թեև ի տարբերություն այդ երկրների, 2004թ. Եվրամիությանն անդամակցած Արևելյան և Կենտրոնական Եվրոպայի երկրներում (Չեխիա, Լեհաստան, Հունգարիա, Սլովենիա, Սլովակիա, Լիտվա, Լատվիա, Էստոնիա) ոլորտի կարգավորման մեխանիզմների բարեփոխման դրական ազդեցությունն ակնհայտ է, սակայն բովանդակային հիմնախնդիրները դեռևս մնում են չլուծված¹³: Նույնն է իրավիճակը նաև մեկ այլ մեխանիզմի հետ կապված, որը հետխորհրդային տրանսֆորմացիայի առաջին փուլում համարվում էր համադարման շատ խնդիրների համար: Խոսքն ազատականացման և մասնավոր հատվածի զարգացման մասին է: Երկու տասնամյակի փորձը վկայում է, որ թեև ազատականացումն ու մասնավոր համալսարանների ստեղծումն անհրաժեշտ էին և օգտակար եղան գիտակրթական համակարգի զարգացման համար, սակայն հետխորհրդային տրանսֆորմացիայի երկրների համար հիմնարար նշանակություն ունեցող որակյալ բարձրագույն կրթության և հետազոտությունների ապահովման հարցը մնում է չլուծված¹⁴:

Խնդրի լուծման հնարավորությունները

Ամերիկյան և ռուսական բարձրագույն կրթական համակարգերին քաջածանոթ Թ. Օ'Քոննորը հետխորհրդային տարածքում կրթության և գիտության արդիականացման նպատակով առաջին հերթին առաջարկում է ամուր կազմակերպական կապ հաստատել կրթության և գիտության միջև, ստեղծել իրական հետազոտական համալսարաններ և անցնել

¹² **O'Connor T.E.**, Russian Higher Education: in comparison USA. *Pro et Contra*, 2010, 3, 72-80.

¹³ **Galbraith K.**, Towards Quality Private Higher Education in Central and Eastern Europe, *Higher Education in Europe*, 2003, 4, 540-558.

¹⁴ **Galbraith K.**,...

միասնական միջազգային ստանդարտների, ապահովել ակադեմիական ազատություն¹⁵: Հետխորհրդային երկրներում առկա իրավիճակի տեսակետից հատկապես ուշագրավ է, որ ըստ Ալտբախի և Բալանի¹⁶, ակադեմիական ազատությունը կարևոր նշանակություն ունի հատկապես քաղաքական և սոցիալական բնույթի գիտական ուսումնասիրությունների մշակույթի ձևավորման համար: Միաժամանակ, հետազոտական համալսարանների պրոֆեսորներն ավելի հաճախ, քան այլ գիտնականներ, ցանկալի են որպես «հրապարակային ինտելեկտուալներ»: Իհարկե, Օ'Քոննորի գաղափարը միանգամայն տրամաբանական է՝ Արևմուտքում ազգային հետազոտական համալսարանները երկրի և հասարակության տնտեսական և սոցիալական զարգացման առանցքային շարժիչ գործոններն են¹⁷ և հետխորհրդային երկրներում նման համալսարանների առկայությունը ոչ միայն ճգնաժամից դուրս կրթի կրթությունն ու գիտությունն, այլև հիմնավոր լուծումներ կառաջարկի այլ բարդ իրավիճակները հաղթահարելու համար: Սակայն ակնհայտ է, որ իրավիճակը ոչ միայն ճգնաժամային է և կարոտ հնարավորինս արագ շտկման, այլև հիմնախնդիրը բազմագործոն է ու խիստ բարդ: Ըստ Չիվայի¹⁸, հասարակական գիտությունների և, մասնավորապես, քաղաքագիտության վիճակը հետկոմունիստական երկրներում պայմանավորված է երեք գործոններով՝

- կրթական և հետազոտական ծրագրերում ինովացիոն մեթոդների սակավ կիրառում,
- անբավարար պետական ներդրումներ կրթությունում,
- գիտահետազոտական գործունեության թույլ ֆինանսական աջակցություն:

Առաջին գործոնը պայմանավորված է ոլորտում բարձրակարգ մարդկային ռեսուրսների խիստ պակասով: Հատկապես մեծ է արդի լավագույն համալսարաններում կիրառվող կրթական ու գիտական ծրագրերին և ընթացակարգերին լավատեղյակ սակավաթիվ մասնագետների ներուժի համադրման կարիքը: Ինչ վերաբերում է երկրորդ և երրորդ ֆինանսական գործոններին, ապա այդ խնդիրների լուծումն ավելի մեծ դժվարությունների հետ է կապված: Բոլոր այդ

¹⁵ O'Connor T.E.,...

¹⁶ Altbach P.G. and Balan J. (eds.), ...

¹⁷ O'Connor T.E., ...

¹⁸ Chiva C., ...

երկրներում գիտության և կրթության ֆինանսավորումը հետխորհրդային շրջանում էապես կրճատվեց: Հետագայում դրա ծավալներն աճեցին, սակայն մնում են ցածր: Հետազոտական համալսարանները միշտ էլ եղել են թանկարժեք, իսկ միջազգային մրցակցության նոր պահանջները հանգեցնում են գիտական հետազոտությունների վրա ծախսերի նոր մակարդակի, ինչը տասը տարի առաջ անպատկերացնելի էր: Օրինակ, ըստ Դ. Ուորդի¹⁹, հետազոտական համալսարանների միջին տարեկան բյուջեն 1.5 մլրդ ԱՄՆ դոլար է: Բայց, անգամ ամենահարուստ երկրներում բարձրակարգ ծրագրերի աջակցությունը շատ ուղղություններով բարդ խնդիր է²⁰: Հետևումունիստական երկրների համար այն առավել ևս բարդ է: Անգամ այդ երկրների մեջ իր ֆինանսատնտեսական հնարավորություններով ու ներուժով առանձնացող Ռուսաստանի համար: Այդ երկրում ձևավորվել է ընդամենը երեք հետազոտական համալսարան՝ Ռուսական տնտեսագիտական դպրոցը, Անկախ մոսկովյան համալսարանը և Սանկտ-Պետերբուրգի եվրոպական համալսարանը²¹: Ընդ որում, վերջինս 2000-ականներին լուրջ բարդությունների բախվեց քաղաքական նկատառումներով: Կարող է թվալ, որ Ռուսաստանում խնդրի լուծման այլ հնարավորություն ևս կա՝ պայմանավորված պատկանելի մասնավոր կապիտալի առկայությամբ: Հայտնի է երկու նման փորձ, երբ երկու ռուս միլիարդատերեր երկու տարբեր համալսարաններում մոտ 100 մլն դոլարի ներդրումներ արեցին, սակայն երկու նախագծերն էլ տապալվեցին²²: Ակնհայտ է, որ անհամեմատ ավելի համեստ ֆինանսատնտեսական հնարավորություններ ունեցող մյուս երկրներում հետազոտական համալսարանների ձևավորումը գործնականում անհնարին է: Այդ նպատակի համար խիստ սահմանափակ հնարավորություններ են ստեղծում նաև միջազգային դրամաշնորհային ծրագրերը (TEMPUS, ERASMUS MUNDUS և այլն): Ահա թե ինչու Մորմանը նվազ ֆինանսական միջոցներ ունեցող երկրներին առաջարկում է²³ միջազգային մակարդակ ապահովելու բարդ խնդիրը լուծելու համար

¹⁹ **Ward D.**, 'Universities as Global Institutions', Speech at the University of Manchester, 19 October, 2005.

²⁰ **Mohrman K., Ma W., Baker D.**, The Research University in Transition: The Emerging Global Model. *Higher Education Policy*. 2008, 21, 5-27.

²¹ **Guriev S.**, Research Universities in Russia, *Social Research*, 2009, 76, 2, 771-728.

²² Նույն տեղում:

²³ **Mohrman K., Ma W., Baker D.**, ...

ուշադրությունը կենտրոնացնել մեկ կամ մի քանի դիսցիպլինների վրա՝ զարգացնելով ազգավարական առավելություններն ու համագործակցությունն այլ համալսարանների հետ: Միաժամանակ, նա լուծում է առաջարկում նաև մարդկային ռեսուրսների՝ համապատասխան մասնագետների սդույթան դեպքի համար: Մորմանը մատնացույց է անում, օրինակ, վերջին տասնամյակների ընթացքում հաջողություններ արձանագրած Լոնդոնի տնտեսագիտական դպրոցը, Հոնկոնգի, ինչպես նաև մի շարք այլ համալսարաններ, որոնց դասախոսների 80 տոկոսից ավելին օտարերկրացիներ են, և շատ այլ համալսարաններ, որտեղ նրանց թիվն անցնում է 50 տոկոսից: Դա հնարավորություն է տալիս իրականացնել ակնթարթային մոդեռնիզացիա և մեծացնել այդ համալսարանների համբավը: Սակայն դժվար չէ նկատել, որ դրա համար ևս զգալի ֆինանսական միջոցներ են պետք և գրեթե բոլոր նման համալսարանները ձևավորվել են հարուստ երկրներում, մինչդեռ ֆինանսական խիստ սահմանափակ հնարավորություններ ունեցող հետխորհրդային երկրների համար այդ ճանապարհը գործնականում անհասանելի է: Այդուհանդերձ, Օ՛Քոննորի առաջարկած գաղափարը կարող է իրագործվել նաև այդ երկրներում առկա հնարավորությունների պայմաններում՝ խնդրի տրանսֆորմացիայի միջոցով: Հայտնի են բարդ, բազմագործոն խնդիրների լուծման մեթոդներ²⁴, համաձայն որոնց որոշակի կանոններով դրանք պետք է բաժանել ինքնուրույն ենթախնդիրների, որոնք պահպանում են հիմնախնդրի հատկանիշները: Այդ մոտեցման կիրառման դեպքում վերոհիշյալ հիմնախնդիրը (հետազոտական համալսարանի ստեղծում) պետք է բաժանել առանձին գիտաճյուղերի խնդիրների (հետազոտական ամբիոնների ստեղծում)՝ դրանց լուծումները դիտարկելով առանձին-առանձին, ըստ նման բարդ խնդիր լուծելու համար յուրաքանչյուրի պատրաստվածության մակարդակի: Դա հնարավորություն կտա կիրառել գրադուալիստական մոտեցում՝ նախ ձևավորել հետազոտական համալսարանների ներկայացվող պահանջները բավարարող գիտակրթական «օազիսներ»՝ փորձարարական ամբիոն-կենտրոններ, իսկ բավարար թվով ոլորտներում դրանց կայացումից հետո ձևավորել հետազոտական համալսարաններ: Այդպիսի ամբիոն-կենտրոնն իրենից կներկայացնի համալսարանական ամբիոնի և նույն համալսարանում ստեղծված գիտական կենտրոնի հիման

²⁴ **Торосян Т.**, Методика разработки средств тестового диагностирования памяти. *Вопросы радиоэлектроники. Серия ЭВТ*, 1989, 12, 101-109.

վրա կառուցված ամբողջական գիտակրթական համալիր: Կրթական ծրագիրը պետք է ներառի բարձրագույն կրթության բոլոր աստիճանները (բակալավրիատ, մագիստրատուրա, ասպիրանտուրա (PhD ծրագրեր)) և պետք է իրականացվի ամբիոնի միջոցով, գիտականը՝ նույն համալսարանում ստեղծված գիտական կենտրոնի (հետազայում՝ Կենտրոն): Դրանց բովանդակային կապը պետք է ապահովեն ամբիոնում դասավանդող և Կենտրոնում գիտական գործունեությամբ զբաղվող գիտնականները:

«Ամբիոն-կենտրոն» ձևաչափով հնարավոր է լուծումներ գտնել երկու հիմնական՝ ֆինանսական և մարդկային ռեսուրսների պակասով պայմանավորված խնդիրների լուծման համար, քանի որ այդ դեպքում պահանջվող միջոցների չափերն էականորեն ավելի փոքր կլինեն:

Մարդկային ռեսուրսների խնդիրը լուծելու համար անհրաժեշտ է երկրում առկա ներուժի կենտրոնացմամբ ձևավորել ստեղծագործական կորիզը (լոկոմոտիվը) և մասնագիտական այնպիսի որակներ ունեցող անձնակազմ, որը պատրաստ է և ունակ իրագործելու զարգացման ծրագրերը: Լոկոմոտիվի առաքելությունն է, քաջածանոթ լինելով արդիական ընթացակարգերին, ինովացիոն մեթոդներին, առաջատար համալսարաններում իրականացվող գիտակրթական ծրագրերին, համալիր գիտակրթական ծրագրերի մշակումը և դրանց կազմակերպման ու իրականացման գործընթացներում առաջատար դերակատարությունը: Ծրագրի հաջող իրագործման անհրաժեշտ պայման է նաև մագիստրատուրայի և ասպիրանտուրայի լավագույն ուսանողների ներգրավումը ամբիոնի և Կենտրոնի ծրագրերում՝ շարունակաբար բարելավելով անձնակազմի մասնագիտական որակները: Չափազանց կարևոր է նաև, որ և կրթական, և գիտական ծրագրերն իրականացվեն արևմտյան լավագույն համալսարանների հետ ակտիվ համագործակցությամբ: Քանի որ հետկոմունիստական երկրներից շատերում սովորաբար չեն հրատարակվում գրախոսվող գիտական համդեաներ, ապա գիտական ծրագրերի հաջող իրականացմանը մեծապես կարող է նպաստել նման հանդեսի հրատարակումը՝ խմբագրակազմում և հեղինակների կազմում ներգրավելով նաև մասնագետներ առաջատար համալսարաններից:

Ֆինանսական ռեսուրսների ներգրավման խնդրի լուծումն էապես հեշտանում է առաջարկվող մոտեցման կիրառման դեպքում: Հաշվարկները ցույց են տալիս, որ մեկ նման ամբիոն-կենտրոնի

հիմնադրման և հաջող գործունեության համար այնպիսի փոքր երկրում, ինչպիսին, օրինակ, Հայաստանն է, կպահանջվի տարեկան մոտավորապես լրացուցիչ 500.000 դոլարին համարժեք ֆինանսավորում՝ ներկայումս գործություն ունեցող ֆինանսավորումից զատ: Ակնհայտ է, որ հետխորհրդային տրանսֆորմացիայի գործընթացում գտնվող անզամ ամենափոքր չափեր և բյուջե ունեցող երկրները, որտեղ կկարևորվի հետազոտական ամբիոն-կենտրոնների ստեղծումը երկրի զարգացման համար առանձնահատուկ նշանակություն ունեցող մի քանի ուղղություններով, կարող են դա ապահովել:

Պետք է նկատել, որ թեև գրադուալիսական մոտեցման կիրառումը մեծապես հեշտացնում է ֆինանսական ռեսուրսների խնդրի լուծումը, ինչպես նաև անձնակազմի գործունեության համար անհրաժեշտ կառույցների ու մեխանիզմների ստեղծումը, սակայն այն հիմնախնդրի ինքնաբերաբար լուծում չի կարող ապահովել մարդկային ռեսուրսների խնդրի համար: Ստեղծագործական կորիզի՝ լոկոմոտիվի առկայությունը այդ մոտեցման կիրառման հաջողության գլխավոր երաշխիքն է:

Ներկայացված հայեցակարգը ՀՀ կրթության և գիտության նախարարության գիտության պետական կոմիտեի աջակցությամբ կիրառվում է Երևանի լեզվահասարակագիտական համալսարանի ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի մարդու իրավունքների, ժողովրդավարության և եվրոպագիտության ամբիոնում՝ քաղաքագիտական մասնագիտությունների համար:

Եզրակացություն

Հետևումունիստական երկրներում գիտության և կրթության ոլորտներում առկա հիմնախնդիրների առանձնահատկությունների և դրանց լուծման դժվարությունների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ արդյունավետ կարող է լինել հետևյալ հայեցակարգը.

1. թեև երկու տասնամյակի ընթացքում այդ ոլորտներում իրականացված օրենսդրական, կառուցվածքային և ընթացակարգային բարեփոխումները բարերար ազդեցություն ունեցել են և անհրաժեշտ էին, սակայն դրանք բավարար չէին կարող լինել ոլորտների լիարժեք զարգացման համար;
2. այդ հիմնախնդիրների լուծումն անհնարին է առանց ժամանակակից պահանջներ բավարարող բարձրագույն կրթության և գիտության՝ հետազոտական համալսարանների ձևավորման: Այդ երկրների

- համար խնդիրը հատկապես բարդ է հասարակական գիտությունների, մասնավորապես, քաղաքագիտության պարագայում;
3. այդ երկրներում հետազոտական համալսարանների ձևավորումը ընդունված ճանապարհով գործնականում հնարավոր չէ մեծ ֆինանսական ռեսուրսների և բարձր որակավորում ունեցող մարդկային ռեսուրսների ներգրավման հետ կապված դժվարությունների պատճառով;
 4. այդ երկրներում գիտության և կրթության ոլորտների հիմնախնդիրների լուծման, ինչպես նաև համակարգային տրանսֆորմացիայի համար արդյունավետ լուծումներ որոնելու նպատակով կարող է կիրառվել աստիճանական լուծում՝ նախ ձևավորելով առանձին ոլորտների «հետազոտական ամբիոն-կենտրոններ», հետագայում դրանց զարգացման և տարածման արդյունքում ձևավորելով հետազոտական համալսարաններ: Նման մարտավարության դեպքում առաջին փուլում կպահանջվեն այնպիսի սահմանափակ ծավալների ֆինանսական միջոցներ, որոնց ապահովում մատչելի կլինի նաև փոքր ռեսուրսներ ունեցող երկրների համար;
 5. մարդկային ռեսուրսների ապահովման տեսակետից ևս գրադուալիստական մոտեցումը լուծման հնարավորություններ է ստեղծում: Այդուհանդերձ, պարտադիր պայման է ամբիոնում ստեղծագործական կորիզի՝ արդիական ընթացակարգերին, ինովացիոն մեթոդներին, առաջատար համալսարաններում իրականացվող գիտակրթական ծրագրերին քաջածանոթ լոկոմոտիվի ստեղծումը, որի առաքելությունն է համալիր գիտակրթական ծրագրերի մշակումը և դրանց կազմակերպման ու իրականացման գործընթացներում առաջատար դերակատարությունը;
 6. ծրագրի հաջող իրագործման անհրաժեշտ պայման է մագիստրատուրայի և ասպիրանտուրայի լավագույն ուսանողների ներգրավումը ամբիոնի և Կենտրոնի ծրագրերում, ինչպես նաև կրթական, և գիտական ծրագրերի իրականացումն արևմտյան լավագույն համալսարանների հետ ակտիվ համագործակցությամբ: Գիտական ծրագրերի հաջող իրականացմանը մեծապես կարող է նպաստել գրախոսվող գիտական հանդեսի հրատարակումը՝

խմբագրակազմում և հեղինակների կազմում ներգրավելով նաև մասնագետներ առաջատար համալսարաններից:

Particularity of Problems and their Solution Concept in the Social Sciences and Higher Education in Post-Soviet Countries

TIGRAN TOROSYAN

Brusov State University of Languages and Social Sciences

The article explores the development of social sciences and higher education in post-Communist countries. Comparative analysis of the conditions necessary for the creation of modern research universities, as well as the human and financial resources of these countries shows that in post-Communist countries it is almost impossible to form such universities especially in the social sciences, in particular, political science. However, the implementation of the paradigm, suggested in the article, will provide an opportunity to overcome the complicated situation, conditioned by scarce human and financial resources.